

Slesvig før delingen i 1490

ET BIDRAG TIL SENMIDDELALDERENS FINANSFORVALTNING

AF

BJØRN POULSEN

I 1481 afgik Christian I ved døden, og året efter valgtes de to sønner kong Hans og Frederik til hertuger i Slesvig og Holsten. 1489 nåede lillebror Frederik myndighedsalderen. En deling af hertugdømmerne var nødvendig.¹

Før denne deling kunne foretages, måtte man naturligvis beregne hvad der var at dele. De dokumenter, der affattedes for at afklare dette problem, skal i det følgende underkastes en analyse med henblik på at besvare præcis det samme spørgsmål, som optog de to delende brødre. Det vil snart vise sig, at delingsakterne kun giver forholdene på lensniveau, og endda kun i ringe grad forklarer os, hvordan den centrale finansstyrelse nød gavn af indtægterne fra lenene. Da det er hensigten at bidrage til en mere generel karakteristik af den slesvig-holstenske stats finansielle muligheder, skal det forsøges nærmere at indkredse de sider af økonomien, som ikke afsløres af akterne. I endnu videre forstand kan denne undersøgelse da betragtes som et bidrag til finanshistorien i en overgangstid, hvor staten fra at hvile i en 'husholderisk' men uoverskuelig 'domæneøkonomi' bevægede sig frem mod økonomi, hvor lenene

¹ G. Waitz: Zur Geschichte der Theilung der Herzogthümer im J. 1490. I G. Waitz (ed): Urkunden und andere Actenstücke zur Geschichte der Herzogthümer Schleswig und Holstein unter dem Oldenburgischen Hause. Quellensammlung der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für vaterländische Geschichte II, Erstes Heft. 1863, s. 54-58. Erik Arup: Danmarks Historie. Bd. II. Kbh. 1932, s. 287. Vilhelm la Cour m.fl. (ed): Sønderjyllands Historie. Bd. II. Kbh. 1937, s. 192-202. Mikael Venge: Christian 2.s Fald. Spillet om magen i Danmark januar-februar 1523. Odense 1972, s. 58-65. Hans Wilhelm Schwartz: Amt und Gut Hanerau von den Anfängen bis 1664. Ein Beitrag zur Geschichte Altholsteins. Neumünster 1977, s. 74. Erich Hoffmann: Spätmittelalter und Reformationszeit. Geschichte Schleswig-Holsteins. Vierter Band, Teil II. Vierte Lieferung. Neumünster 1986, s. 308. Delingsakt aftrykt H.C.P. Sejdelin: Diplomatarium Flensborgense (Herefter forkortet Dipl. Fl.). Bd. I. Kbh. 1865, s. 680-88. Se iøvrigt Rep. II nr. 6763-6768.

var centralt registrerede og styrede, men hvor disse kun udgjorde en del af det økonomiske potentiale. Sigtet er altså bredt, men en vis geografisk begrænsning er som altid nødvendig; kun det ene af hertugdømmerne, nemlig *Slesvig* – eller Sønderjylland – skal her betragtes.

Kildematerialet til analysen består først og fremmest i en samlet regnskabsopgørelse over delingen af hertugdømmerne. Dette forarbejde, der kun i ringe grad har været udnyttet af forskningen – omend Erik Arup naturligvis i sin forbilledlige afhandling om hertugdømmernes finansielle forhold 1460 til 1487² inddrager det – skal modstilles et par lensregnskaber, som dels tillader os nærmere at se, hvordan tallene i den overordnede opgørelse opstod, dels at kontrollere dens udsagnskraft. Yderligere regnskabsmateriale skal kun i mindre målestok undersøges, dog bliver toldregnskaberne kort berørt.

Regnskabsopgørelse i anledning af delingen 1490

I Rigsarkivet befinder der sig en opgørelse på 25 sider, der må betragtes som et forarbejde til delingen 1490.³ For ialt 12 slesvigske territoriale enheder opføres indtægterne i rede penge og i naturalier, som omregnes til penge. De samlede indtægter til enkelte områder er – *'alles in alles'* – beskrevet således:

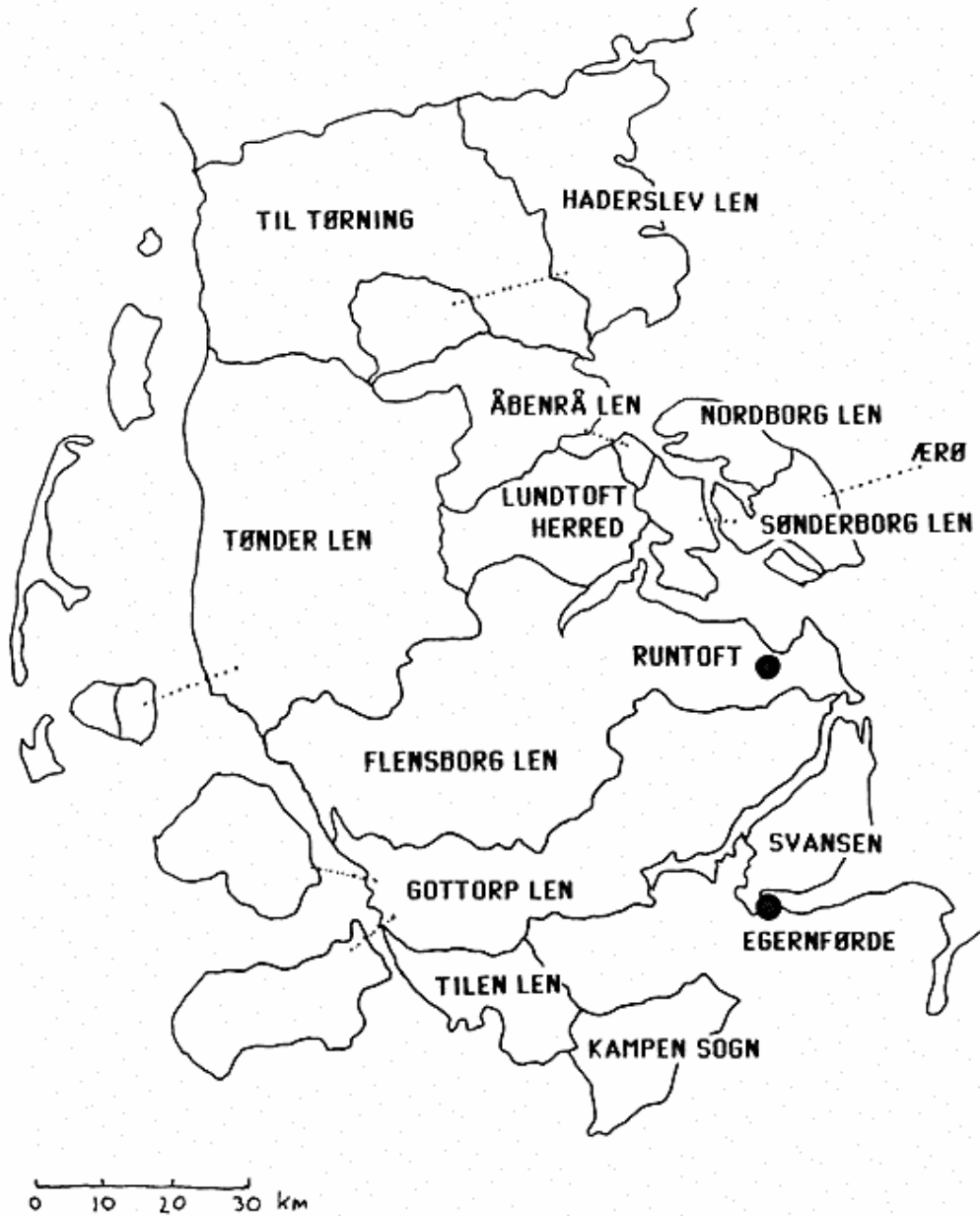
- 1) Flensborg len: 1961 mark 6½ skilling.
- 2) Sønderborg len (med Ærø⁴): 1937 mark.
- 3) Haderslev len: 1891 mark 14 skilling 9 penning.
- 4) Tønder len: 1885 mark 2 witten (samt en indtægt på 80 mark som er pantsat).
- 5) Åbenrå len: 1417 mark 5 skilling 3 penning.
- 6) Gottorpp len: 1029 mark 15 skilling 6 penning. (Adskilligt af lenet er pantsat).⁵

² Erik Arup: Den finansielle side af erhvervelsen af hertugdømmerne 1460-1487. *Historisk Tidsskrift*, 7 Rk. Bd. 4, s. 317-88, 399-489.

³ Rigsark. Hertug Frederik (1). Pap J. Regnskaber vedrørende hofholdning og centralstyre 1488-1512a. Regnskabsopgørelse i anledning af delingen af hertugdømmerne 1490. Reviderede ekstrakter af denne regnskabsopgørelse er: a) Rigsark. Tyske Kancelli.A. 177a. Nr. 7 (hefter 4) 'Summarie Register aller opkomede der parthe Segeberge unde Gottorpe'. b) Rigsark. Kongens arkiv. IIc. Fortegnelser over indtægterne af amterne eller lenene i hertugdømmerne Slesvig o Holsten (1490, 1544); hefter betitlet 'Gottorpp parth im hertichryke to Sleswigh'.

⁴ Ærø var under lensmanden på Sønderborg slot Iven Reventlow.

⁵ I fortegnelsen nævnes under overskriften 'dit nageschruen is in der vogedien to Gottorpp vorpandet': »*Westerkroch*» og *Kampen sogn* (se note 8), *Egernførde by* (se note 9), *bønderne i Svans* (1470 pantsat til Claus V. Ahlefeldt (Johansøn) for 88 mark, jfr. Waitz op cit,

*Kort over den inddeling af hertugdømmet Slesvig, som fremgår af delingsakterne 1490. Jeg har ment, at det var forsvarligt at rekonstruere lensgrænserne – i modsætning til kortskitsen hos Troels Dahlerup: *De fire stænder. 1400-1500*. Gyldendals og Politikens Danmarkshistorie. Bd.6, Kbh.1989, s.234. De norrøjske enklaver er derimod ikke angivet.*

note 1 s.56, Hille Reg. Chr. I nr.124. Louis Bobé: *Slægten Ahlefeldts Historie*. Kbh. 1898-1912, Bd.2, s.58), indtægter fra *Slesvig* (se note 20), *Husum* (Georg Hille: *Registrum König Christian des Ersten*. Kiel 1875 (Herefter Hille Reg. Chr.I) nr.322), *Ejdersted og Strand*, (jfr. op.cit. Waitz (1863) s.56), *Bollingsted* (se Bjørn Poulsen: *Land – By – Marked. To økonomiske landskaber i 1400-tallets Slesvig*. Flensborg 1988, s.231). Slesvigs domkapitel havde iøvrigt for 3000 mark rente af *Hatsted marsk* (Dipl. Fl.I.s.685).

- 7) Tilen len: 429 mark 6 skilling 4½ penning.
- 8) Runtoft len:⁶ 408 mark 14 skilling.
- 9) Nordborg len: 407 mark 3 sk 2½ penning.
- 10) Lundtoft herred (pantsat til Søgård):⁷ 262 mark 3 skilling 7½ penning.
- 11) Kampen sogn (pantsat):⁸ 131 mark 10 skilling 1 witten.
- 12) Egernførde (by) (pantsat):⁹ 70 mark

Lenet udgjorde grundenheden i den senmiddelalderlige danske og slesvig-holstenske stat, og denne finans- og forvaltningsinstitution blev naturligt basis for fyrsternes deling af landet.¹⁰ Ni 'hovedlen' eller 'administrationslen'¹¹ skabte, som det fremgår, hovedparten af de indtægter der skulle deles, og de enheder, der ikke betegnes som '*lehn*', nemlig et enkelt herred, et sogn og en by, var tydeligvis blot mindre områder, som var udskilt for at skaffe en panteseum til rådighed. Den ældre term '*vogedie*' benyttes kun en gang i regnskabet, og da fuldstændigt synonymt med '*lehn*'.¹² Kort 1 giver en oversigt over områdernes placering.

⁶ Det nævnes ikke, at Runtoft var pantsat – jfr. note 34.

⁷ Op.cit. Waitz (1863) s. 56: opgiver panteseummen til 13000 mark. Dipl.Fl. I s. 685 har en panteseum på 13.070 mark. Jfr. bl.a. Mikael Venge: Slægten Ahlefeldt og Søgård. Sønderjyske Årbøger 1987, s. 15f.

⁸ Kampen sogn pantsatte 1/11-1470 til Claus v.d. Wisch 'tho enem bruckliker weringe'. Hille Reg Chr. I nr. 118.

⁹ Egernførde by pantsatte i 1470 til Sivert Brockdorf og panteseummen forhøjedes 1474. Hille Reg Chr. I, nr. 123. Hans Knudsen (ed): Diplomatarium Christierni Primi. Samling af Aktstykker og Breve, henhørende til Kong Christiern den Førstes Historie. Kbh. 1856. (Herefter Dipl. Chr. I), nr. 210. Op.cit. Waitz (1863) s. 56. E. Arup: Den finansielle..., s. 403, 407. 1490 var panteseummen 3000 mark – Dipl.Fl. I. s. 685.

¹⁰ Om de danske len i 14-1500-tallet først og fremmest – Kristian Erslev: Konge og Lensmand i det sextende Aarhundrede. Studier over Statsomvæltningen i 1536 og dens følger for Kongemagt og Adelsvælde. København 1879. William Christensen: Dansk Statsforvaltning i det 15. Århundrede. Kbh. 1903, s. 196-286. Aksel E. Christensen: Kongemagt og Aristokrati. Epoker i middelalderlig dansk Statsopfattelse indtil Unions-tiden. Kbh. 1945, s. 190f. Harry Christensen: Len og Magt i Danmark 1439-1481. De danske slotslens besiddelsesforhold analyseret til belysning af magtrelationerne mellem kongemagt og adel. Med særlig fokus på opgøret i slutningen af 1460'erne. Aarhus 1983. Ang. Slesvigs len se – A. L. N. Michelsen: Nachricht von den Schleswigschen Aemtern und Amtmännern im fünfzehnten und sechszehnten Jahrhundert. Zeitschrift für Schleswig-Holstein-Lauenburgische Geschichte. Bd. 8 (1878), s. 125-176.

¹¹ Jfr. op.cit. Harry Christensen: Len og magt, s. 17.

¹² Note 3 anf. kilde s. 13 ('Gottorp lehn'), s. 15 ('in der vogedien to Gottorp').

1490-indtægternes art

De beregnede samlede indtægter på ialt ca. 11.812 mark var summen af indtægter i penge og naturalier. Som helhed udgjorde 'rede penge' 50,4% af årsindkomsten – eller anderledes udtrykt, lenenes monetariseringsgrad var gennemsnitligt omtrentlig 50 procent. Dette forhold mellem penge og naturalier dækkede imidlertid over betydelige variationer inden for de enkelte områder:

Tab 1. Rede penge i procent af samlede indtægter.

Egernførde	Tilen	Tønder	Runtoft	Gottorp	Flensborg	Åbenrå	Haderslev
100%	87%	68,8%	64,7%	60%	59,9%	56,0%	43,9%
Kampen	Lundtoft	Sønderborg	Ærø	Nordborg			
36,7%	32,4%	23,5%	12,9%	12,8%			

At alle indkomster i byen Egernførde var i penge kan ikke undre.¹³ Derimod er variationerne inden for lenene – fra 87% i Tilen len til 12,8% i Nordborg – virkelig bemærkelsesværdige og må afspejle forskelle i såvel lenspolitik som i områdernes befolkning. Umiddelbart fornemmer man forskellen på en monetariseret vestkystøkonomi (Tilen, Tønder) og mere naturalie- og godsdominerede egne mod øst (Kampen, Lundtoft, Sønderborg, Ærø, Nordborg), hvorimod de øvrige områder holder sig tættere til gennemsnittet på ca. 50% pengeindtægter.¹⁴

De samlede pengeindtægter og især naturalieindtægterne var summen af talrige mindre poster. Vi kan foretage følgende specificerede opstilling af indtægternes art (udeladt er beløb i penninge og witten) – først pengene, jfr. Tab. 2.

De summer, der uspecificeret kaldes 'rede penge', udgjorde altså hovedparten af kontantfortjenesten. Kilden oplyser ikke nøjere om dem; men de har for størstedelen bestået af faste skatter, som selvejerbønderne betalte, og af jordafgifter fra landsrettens fæstere.¹⁵

Praksis med hensyn til registrering af toldopkrævning var lidt svingen-

¹³ En naturalieindkomst fra Egernførde var dog 2 læster ikke prisansat malt fra byens mølle (værdien kan ansættes til ca. 12mk 12sk).

¹⁴ Til Slesvigs monetarisering i 1400-tallet se op cit. B. Poulsen: Land – By – Marked.

¹⁵ Flensborg lensregnskaber fra 1452 og 1457 oplyser, at bønderne ydede de traditionelle faste skatter kværnsæde, leding, 'rette pligt' og 'rissel'. Rigsark. Sønderj. Fyrsteark. De Schauenburgske Hertuger. C. Regnsk. 1. Anderledes var forholdene eksempelvis i Sønder Gos herred, hvor der til de ældre afgifter sommerbede ('valboriusbede', delvist identisk med ledingsskat) og vinterbede ('michaelisbede') i 1511 føjede 'drosten teringe' og 'herren teringe', som afløste nathold/gæsteripligt overfor hertug og lensmand. Rigsark. Kongens

Tab 2. Pengeindtægter.

	'Rede penge'	'Mølle- penge'	Told	'Jæger- penge'	'denst- gelt'	By- skat	'lanth- gelt'
Flensborg	1174 mk 8sk		40 mk				
Sønderborg	315 mk		× (=12 mk)				
Ærø	77 mk		ca 15 mk				
Haderslev	830 mk	15 mk	ca 100 mk		ca 100 mk		
Tønder	1296 mk 6sk						
Åbenrå	794 mk 10sk		×	ca 100 rh.gl.			
Gottorp	617 mk 9sk		×			×	×
Tilen	373 mk 8sk				×		
Runtoft	264 mk 13sk						
Nordborg	52 mk 2sk						
Lundtoft	85 mk 4sk						
Kampen	52 mk						
Egernførde	50 mk		ca 20 mk				

de. I Åbenrå len indregnede man tolden fra Toldsted¹⁶ og skibstolden fra Åbenrå by i det samlede kontantbeløb; mens byerne Haderslev, Flensborg, Egernførde og øen Ærø særskilt angav et skønnet årligt toldbeløb. At Gottorps og Sønderborgs told ikke blev opgivet¹⁷ skyldes formentlig to helt forskellige forhold – den sønderborgske told var minimal, mens den gottorpske som bekendt var så betydelig, at den dannede basis for et særligt tolderembede med egne regnskaber, som kunne konsulteres. Vi skal senere vende os til Gottorp-toldens regnskaber.¹⁸ Byskat indgik åbenbart normalt i lenenes 'rede penge'.¹⁹ Haderslev len var alene om at

arkiv. Rev. regnsk. I, 2. Gottorp amts regnskaber 1438-1510, A. Regnsk. over Søndergos herred og Hatsted marsk 1474-75. Rep. II nr. 11754 (= DGK I, s. 87-88. F. Falkenstjerne og Anna Hude: Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra Reformationstiden. II, Kbh. 1899, s. 355-6. Landesarchiv, Schleswig-Holstein. Abt. 168, Gottorfer Amtsrechn. 1565 ff.

¹⁶ Ang. denne lokalitet se H. V. Gregersen: Toldsted ved Hærvejen. Arnkielernes hjemstavn, Urnehoved-egnens og oksehandelens historie. Haderslev 1978 (s. 89 angives toldindtægterne 1538-1627). 1539 androg tolden her 363 mk. 15 sk.

¹⁷ Den gottorpske told nævnes uden beløbsangivelse, og om Sønderborgtolden siges det: 'de tolln to sunderborch is nicht gereckent'. En specialoversigt over toldindtægter i Segebergdelens toldindtægter i 1490 opgiver, at Sønderborgs told var 12 mrk., Rigsark. Tyske Kancelli. A. Nr. 177a (3) (hefte 7). Gottorptolden ansættes i en anden regnskabsopgørelse forud for delingen 1490: 'Item de tolln to Gottorp bauen 3000 mk lopende, wannær he rechtliken unde truweliken gewart wart'. (op cit. Waitz (1863) s. 56).

¹⁸ En grund til ikke at medregne Gottorptolden kan også have været, at betydelige dele af indtægterne herfra var pantsat. Ved delingen 10/8 havde den lybske borgmester Hinrick Castorp's arvinger og et par andre borgere fra Lübeck for 4200 mark renter i tolden, mens Heine Hauecken besad for 900 mark og Marquard von Rene/Reven for 2000 mark (Rep. II nr. 6764).

¹⁹ Om byskat som del af lensindtægter – se op.cit. Harry Christensen: Len og magt, s. 19, 62.

specificere sin 'stadpflicht' (100 mk), hvorimod vi i Gottorp len kun hører om 'stadgelt' fordi de slesvigske kanniker mod et lån årligt fik 15 mark af Slesvig by og 200 mark af flækken Husum.²⁰ Om 'lanthgelt' fra Ejdersted²¹ og en årlig afgift på 80 mark fra Kær herreds bønder²² gælder det samme – disse penge, er kun nævnt fordi de er pantsat til de rige Slesvigganniker.

Interessante ydelser er 'jægerpengene' fra Åbenrå og 'tjenstepengene' fra Kampen, da de synes at udtrykke et øget tryk på befolkningen. I Åbenrå len siges det 'so syn de bunden unde lansten uth dessen herden plichtich hir enbouen den hert(oglichen) unde K(oniglichen) Jeger toholdende dar vor geuen sie Jarlikes wenn sie upp dingen 100 rinsche gulden'. Et meget stort beløb fra såvel selvejerbønder som fæstere blev i dette tilfælde øjensynligt ansat efter forhandling mellem dem og fyrstemagten. I Kampen sogn skete afgiftsforhøjelserne uden diskussion. Efter at have opregnet sognets ydelser tilføjer skriveren: 'Ane denstgelt dat clawes van der wisch nyge up de lude gelecht

Tab 3. Naturalieindtægter. a. korn.

	korn	rug	traver rug	byg	malt	malt/byg
Flensborg		69mk 6sk	27mk 3sk			
Sønderborg		37mk 8sk		300mk 4sk	147mk 11sk	
Ærø				393mk 13sk	51mk	
Haderslev	×	1mk 10sk		57mk 10sk		
Tønder		15mk 10sk	11mk 10sk			99mk 14sk
Åbenrå		49mk 7sk	13mk 5sk	73mk 3sk		
Gottorp	×	187mk 13sk	6mk 12sk			
Tilen		40mk		8mk 5sk		
Runtoft			11mk 13sk			
Nordborg	50mk	17mk 11sk	2mk 7sk	134mk 10sk		
Lundtoft		8mk 10sk				
Kampen		57mk 2sk				
Egernførde		×			×(malt)	

²⁰ Allerede 1461 6/12 køber kapitlet en rente i Slesvig på 32mk. (Hille Reg. Chr. I. s. 150ff.). Delingsdokumentet af 10/8 1490 nævner, at kapitlet havde en hovedstol i Slesvigs 'stadt plicht' på 400 mark og en på 4500 mk i Flensborgs (Dipl. Fl. I s. 684-5). Byskatterne 1490 fremgår af Rigsark. Tyske Kanc. A. 177a (Hefte 4): Flensborg ansættes til 600 mrk, Haderslev til 100 mrk, Sønderborg til 80 mrk (samt 4 mrk 'pramhure'), Åbenrå til 46 mrk. + to tønder sild (= 10 mrk.), Slesvig, Egernførde og Tønder til hver 50mrk.

²¹ Slesvig kapitel købte 18/10 1468 for 1400 mk en rente på 98mk årligt af Ejdersted, Everschup og Utholm. Arup: Den finansielle..., s.400. 1474 købte kapitlet resten af indtægterne herfra for 120 mark, Arup: Den finansielle..., s.400. Dipl. Chr. I 210. Hille Reg. Chr. I, nr. 155.

²² Afgiften på 80 mark årligt af Kær herreds bønder pantsattes 1470 til kapitlet i Slesvig. Dipl. Chr. I nr. 165. Jfr. Hille Reg. Chr. I nr. 129. Angående afgiftens oprindelse se op. cit. B. Poulsen Land – By – Marked, s. 57-8.

	byg/havre	havre	traver havre	hvede	mel	gryn
Flensborg		34mk 6sk	5mk 8sk		246mk 14sk	3mk
Sønderborg		400mk		24mk		
Ærø						
Haderslev		41mk 4sk	9mk 14sk			
Tønder		64mk 14sk	2mk 7sk		75mk	
Åbenrå		66mk			112mk 8sk	15sk
Gottorp		37mk 8sk				
Tilen		7mk 1sk				
Runtoft		76mk 3sk	11sk		37mk 8sk	
Nordborg		112mk 4sk	13sk	5mk 8sk		
Lundtoft	71mk 15sk					2mk 5sk
Kampen		3mk 4sk				
Egernførde						

	Hø/strå	Græs	Kål
Flensborg	8mk 4sk	9mk 1sk	
Sønderborg			
Ærø			
Haderslev			14mk 5sk
Tønder			
Åbenrå			
Gottorp			
Tilen			
Runtoft			
Nordborg			
Lundtoft			
Kampen			
Egernførde			

hefft van eynem Jeweliken 20 sch'. Lensmanden fra Rendsborg Claus von der Wisch²³ havde altså indført en ny skat på 20 skilling af hver indbygger.

Fra de rede penge nu til den brogede vrimmel af naturalieafgifter, jfr. Tab. 3.

Kornindtægterne delte sig i afgifter indbetalt fra de hertugelige møller og i undersåtternes direkte ydelser. Et problem med udnyttelsen af 1490-vurderingen er det, at møllernes præstationer ikke altid ansættes i

²³ Ang. Claus v.d. Wisch – Dansk Adels Aarbog 1931, s.80 (jfr. note 8). Om hans energiske udnyttelse af rettigheder i Kampen sogn se Nordalbingische Studien. Neues Archiv der Schleswig-Holstein-Lauenburgischen Gesellschaft für Vaterländische Geschichte. Bd.6. Kiel 1854, s.54-6.

penge. Fra Gottorp len kom således fra 10 møller 31 læster 11 heitscheffel korn (minus 6 skæpper), møllen i Haderslev gav 19½ læster korn, og den i Egernfærde²⁴ leverede 2 læster malt og 1 læst rug. Disse ikke prissatte leverancer kan ud fra de priser, der iøvrigt benyttes i regnskabet, beregnes til over 650 mark, altså et ret betydeligt beløb, hvis manglende indberegning overalt bør have in mente. Udover dette beløb angives møllen i Tønder at have givet 6 læster mel til 75 mark; 4 møller i Flensborg len²⁵ ydede 19 læster 18 ørtug mel til ialt 246 mark 12 skilling; Nordborgs mølle kunne noteres for 4 læster korn til 50 mark og Sønderborgs og Ærø 8 møller til maltleverancer til ialt 198 mk 11 sk. I Åbenrå og Runtoft len angives det ikke, om melleverancerne kom fra møllerne, men det må man dog formode. I Tilen len får vi at vide, at borgmøllen var ny, og endnu ikke havde været igang et år, og at en anden mølle her også var nyopført af Sivert (Brockdorf). Samlet har indtægterne fra den landsherrelige mølledrift i Slesvig da udgjort henved 1200 mark. Heroverfor kan de kornnydelser, der kom direkte fra undersåtterne, ansættes til ca. 2700 mark. Der er altså ingen tvivl om, at møllerne var en central institution i den landsherrelige lensøkonomi.

Ser man kornindtægterne i forhold til det samlede naturaliebudget, bliver det klart, hvor vigtige de var, idet kornets værdi udgjorde henved 57% af alle naturaliers. Interessant er det imidlertid også, at der mellem de enkelte len var meget betydelige forskelle på kornets betydning. Absolutte 'kornområder' var Tilen len (100%), Nordborg (90%), Runtoft (86%), Sønderborg (77%), Ærø (77%) samt Kampen (76%). Navnlig fra Als og Sundeved indkom store kvanta byg (/malt) og havre. De alsiske len var alene om at kunne yde hvede. Delingsregnskabet efterlader ikke tvivl om, at Slesvigs 'kornkammer' lå i disse egne, og at lensadministrationen var særdeles opmærksom på dette forhold.²⁶ En mere normal fordeling på 55-45% korn ud af den samlede naturalieafgift havde Gottorp, Flensborg og Lundtoft, Tønder. Haderslev len forbliver selv med indregning af et skønnet beløb for mølleydelser ekstremt: her var kun ⅓ af naturalieydelseerne i korn.

²⁴ Til møllerne i Egernfærde se Hans Joachim Kuhlmann: Die Borbyer Wassermühle 1431-1733. Die Heimat 58, 1951, s.91-94, 110-112, 202-205. Samme: Die Schnaaper Wassermühle 1339-1920. Jahrbuch der Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernfærde. 10, 1952, s.15-35. Samme: Die Borbyer Windmühle 1474-1911. Jahrbuch der Heimatgemeinschaft des Kreises Eckernfærde 12, 1954, s.1732.

²⁵ Ang. Møllerne i Flensborg len se op.cit. B. Poulsen: Land - By - Marked, s.65-7.

²⁶ Om Als-Sundeved som kornleverandører i 1400-tallet se op.cit. B. Poulsen: Land - By - Marked, s.174ff. Dronning Dorotheas fortjeneste ved kornsalg til Lübeck og Wismar var sikkert for en del netop mulig ved hendes pantebesiddelse af Nordborg og Sønderborg len - E. Arup: Den finansielle..., p.422.

Men hvad var det så for andre naturalier, der konkurrerede med kornet i de landsherrelige ydelser? Hovedsagelig drejede det sig om dyr:

Tab 4. Naturalieindtægter. b. Kvæg og fjerkræ.

	okser	køer	svin	flæskesider	får og lam	får
Flensborg	102 mk		50 mk			18 mk 12 sk
Sønderborg	130 mk 8 sk					58 mk 8 sk
Ærø	27 mk					11 mk 4 sk
Haderslev			3 mk			40 mk 2 sk
Tønder		4 mk 8 sk				14 mk
Åbenrå		3 mk	4 mk			25 mk 1/2 sk
Gottorp	18 mk	18 mk	19 mk 8 sk	19 mk 8 sk		1 mk 8 sk
Tilen						
Runtoft						
Nordborg					18 mk	
Lundtoft			21 mk			18 mk
Kampen						
Egernførde						

	lam	smør	høns	æg	gæs
Flensborg	12 mk 1 sk	12 mk 8 sk	5 mk 2 sk		3 mk 6 sk
Sønderborg	25 mk 14 sk	10 mk	23 mk 10 sk		14 mk 6 sk
Ærø	11 mk 4 sk	67 mk 8 sk	2 mk 4 sk		6 mk 14 sk
Haderslev	18 mk 12 sk	198 mk 12 sk	12 mk 9 sk		12 mk 2 sk
Tønder		186 mk 4 sk	2 mk 14 sk	13 sk	2 sk
Åbenrå	6 mk 6 sk	153 mk 2 sk	4 mk 14 sk	20 sk	6 mk 9 sk
Gottorp	45 mk 12 sk	60 mk	11 mk 14 sk		12 mk 6 sk
Tilen					
Runtoft			7 mk 8 sk		10 mk 5 sk
Nordborg		2 mk 8 sk	4 mk 15 sk	13 sk	4 mk 15 sk
Lundtoft	5 mk 4 sk	25 mk	2 mk 14 sk		3 mk
Kampen			2 mk 7 sk	12 sk	2 mk 1 sk
Egernførde					

Den største animaliepost udgjordes af det kostbare smør, der alene var 714 mark 10 skilling værd; på andenpladsen kom lam og får til en værdi af 300 mark 5 skilling, og først herefter fulgte okser og svin. Svinene udgjorde iøvrigt en variabel indtægt. De 50 mark for svin fra Flensborg var beregnet ud fra et normalår, hvor lensmanden modtog 66 svin, halvdelen fede og halvdelen magre. Var det imidlertid oldenår, *'is dar*

mast, så skulle alle herredets indbyggere undtagen fra det skovløse Nørre Gos herred give 1 svin hver. Oldenår kunne altså virkelig forrykke og forbedre balancen i et lensregnskab. Skønt talrige – alene af høns kan i regnskabet optælles 3996 stk – betød høns, æg og gæs pengemæssigt ikke noget videre.

Modstiller man præstationerne af kvæg og fjerkræ med kornafgifterne viser det sig ikke overraskende, at vi her har det forhold, at de 'kornstærke' områder er tilsvarende svage i animalier. Ydelserne fra Tilen var lig nul; i Kampen og Runtofte udgjorde de kun 3-4% af de samlede naturalieydelser; Nordborg, Ærø og Sønderborg nøjedes med 12-21%. Mere animalsk baserede len var til gengæld Gottorp, Tønder og Lundtoft med op imod halvdelen af naturalierne leveret i dyr. De store smørydelser fra Haderslev, Tønder og Åbenrå len er klare vidnesbyrd om et betydeligt kvæghold i disse egne, sikkert såvel i de østlige som i de vestlige dele af landet. Alt smør i Gottorp len – 1 læst til 60 mark – kom fra de ca. 140 gårde i det lille særskilte birk Hatsted mark ved Vestslesvigs kyst.²⁷

Blandt naturalieydelserne resterer der nu kun at omtale en lille produktgruppe, der bl.a. omfatter fisk:

Tab 5. *Naturalieindtægter. c. Honning, harpiks, salt, fisk.*

	Honning	Harpiks(?)	Salt	Sild	Ål
Flensborg	75 mk				50 mk
Sønderborg					
Ærø					
Haderslev	70 mk		3 mk 2 sk	24 mk	49 mk
Tønder	102 mk		22 mk 8 sk		
Åbenrå	58 mk 8 sk	2 mk		10 mk	
Gottorp		1 mk			
Tilen					
Runtoft					
Nordborg					
Lundtoft	18 mk				
Kampen	12 mk				20 sk
Egernfærde					

²⁷ Ang. Hatsted mark se op.cit. B. Poulsen: Land – By – Marked, s.84.

Økonomisk havde denne gruppe naturligvis ikke den helt store betydning, men det er dog overraskende pæne beløb, der indkom herved. Det viser sig at honning (336 mark) gav landsretten en større indtægt end f.eks. okser (277 mark 8 sk). Også ålefangsten betalte sig virkelig. En revideret udgave af det regnskab, som vi har beskæftiget os med, opvurderer endda Flensborg ålefangst til 100 mark og føjer til, at ålefangsten fra Åbenrå er 10 mark værd.²⁸

Honningen må ligesom vel også harpiksen (3 tønder 'hars'), stamme fra hede og skovegne. Saltet kom i Tønder len fra de frisiske brændsteder ved Vestkysten,²⁹ derimod er det ikke sikkert, at Haderslev lens salt var lokalproduceret. Fra Åbenrå oplyses det, at de to tønder sild, som skal leveres er '*schoneschen hering(en)*', og det er nærliggende at tro, at de 6 tønder sild og 5 tønder salt fra Haderslev len på lignende vis har tilknytning til fiskeri ved Skånemarkedet.³⁰

Den del af 'staten' Slesvig år 1490, som kommer til syne i den her analyserede regnskabsopgørelse, er en broget størrelse, men kan dog sammenfattes i få ord: Fra 10 len (hvis man behandler Ærø og Sønderborg adskilt) indkom en sum på 11812 mark, temmelig nøjagtigt halvt i rede penge, halvt i naturalier. Blot et overfladisk blik på regnskabet viser, at dette ikke er en permanent situation. Len og mindre områder var pantsatte, og kunne indløses igen. I de pantsatte områder kunne skrappe panteherrer gennemtvinge et hårdere pres på befolkningen. Det var eksempelvis tilfældet i Kampen sogn, hvor Claus von der Wisch '*nyge*' havde lagt 'tjenestepenge' på alle indbyggere. Situationen i 1490 var særdeles positiv set fra fyrstemagtens synspunkt, idet dronning Dorotheas målbevidste økonomiske politik havde genvundet en stor del af de pantsatte len. At dele af hertugdømmet imidlertid stadig var pantsat er allerede fremgået. Et mere præcist indblik i den belastning, som de enkelte len var udsat for, giver selve delingsakterne, der fore skriver, hvordan pantsatte dele af Slesvig skal udløses:

²⁸ Rigsark. Tyske Kancelli.A. 177a Nr. 7 (Hefte 4).

²⁹ Jfr. at der i Tønders lensregnskab 1544 noteres en ydelse på 4 læster salt af Risum Mose. F. Falkenstjerne og Anna Hude: Sønderjyske Skatte- og Jordebøger fra reformations-tiden. Kbh. 1895-99, s. 9.

³⁰ I årsregnskabet fra Falsterbo og Skanør 1494 finder man af slesvigske borgere udover flensborgere netop folk fra Haderslev og Åbenrå – op.cit. B. Poulsen: Land – By – Marked, s. 170.

Tab 6. Pantsatte dele af hertugdømmet Slesvig 10-11/81490.³¹

A. Pantelen.

Åbenrå len³² (24.000 mark).

Lundtoft herred³³ (13.060 mark).

Runtoft³⁴ (10.000 mark).

Kampen sogn³⁵ (4000 mark).

Egernførde³⁶ (3000 mark).

Bønderne i Svans³⁷ (800 mark).

B. Rentekøb.

B.1. Slesvig domkapitel.

I Flensborgs byskat (4350 mark, rente: 300 mark 5 sk 4 d).

I Egernførde³⁸ (300 mark).

I Hatsted mark³⁹ (3000 mark, rente: 210 mark).

I Ejdersteds'erthur⁴⁰ (1510 mark, rente: 108 mark).

I Tønder len⁴¹ (1000 mark, rent: 80 mark).

I Slesvigs byskat⁴² (400 mark, rente: 32 mark).

B.2. Lybske borgeres i Gottorps told.

Heinrick Castorp og andre lybske borgere⁴³ (4000 mark).

Marqvardt van Rene⁴⁴ (2000 mark, rente 160 mark).

Heine Haueck(en)⁴⁵ (900 mark).

Og hermed er alt pantsat ikke nævnt – helt uden for fyrstemagtens kontrol befandt sig således Tørninglen med Gram, Kalslund, Frøs og Hvidding herreder, mens Trøjborg var lagt under kongeriget og givet

³¹ Dipl.Fl. s.684ff. Rep. II nr.6764. Hille Reg. Chr.I s.266-69. Rigsark. Tyske Kancelli A.177a, nr.7 (hefte 4).

³² Pantebrev af 2/10 1470 til Henrik Rantzau – E.Arup: Den finansielle... s.381. Jfr. J.Hvidtfeldt og P.K.Iversen: Åbenrå bys historie, Bd.I, 1961, s.57.

³³ Pantsat til Claus og Benedikt Ahlefeld på Søgård 4/5 1460. E.Arup: Den finansielle..., s.334, 339, Jfr. note 7.

³⁴ Ang. Runtoft se E.Arup: Den finansielle..., s.339, 382. B.Poulsen: Land – By – Marked, s.235.

³⁵ Pantsat til Claus v.d.Wisch 1470. Pantessummen forhøjet 1474 – E.Arup: Den finansielle..., s.402, 406.

³⁶ Se note 9.

³⁷ Se note 5 og E.Arup: Den finansielle..., s.402.

³⁸ Renten er købt 1447 6/12 – E.Arup: Den finansielle..., s.337.

³⁹ Renten er købt 13/1 1480 – E.Arup: Den finansielle..., s.434.

⁴⁰ Renten er købt 1468 18/10 og 1474 12/10 – E.Arup: Den finansielle..., s.400, 407.

⁴¹ Jfr. note 22.

⁴² Renten er købt 6/12 1461 – Se note 20. A.Arup: Den finansielle..., s.337.

⁴³ Lån af 1470 28/9 – E.Arup: Den finansielle..., s.401.

⁴⁴ Lån af 1470 31/10 – E.Arup: Den finansielle..., s.402.

⁴⁵ Lån af 1470 31/10 – E.Arup: Den finansielle..., s.402.

Ribebispen i pant.⁴⁶ Af mere formel betydning var det, at Rendsborg, Sønderborg, Nordborg stadig befandt sig i Dronning Dorothea's pantebesiddelse, da de to sønner jo stod som arvinger hertil.⁴⁷ Var lenene imidlertid først indløste, kunne landsfyrsterne arbejde på en forbedring af indtægterne. Til en len, der netop få år før opgørelsen affattedes, var indløst fra et panteherre-dømme,⁴⁸ bærer præg af en sådan opbygningsfase, med sine to nyopførte møller.

Regnskabsopgørelsen giver os altså kun et øjebliksbillede af en struktur, der var i konstant forandring. Men i hver høj grad er nu dette billede i det hele taget dækkende? For at få et indtryk af de tidsmæssige variabler og for at indkredse hvor stor en del af statsindtægterne, den her undersøgte *vurdering* dækker, er det nødvendigt at gå til de faktiske *regnskaber* fra enkelte len.

Gottorp len 1489-90

Et lensregnskab fra Gottorp fører os til selve de ydre rammer omkring de forhandlinger, der skabte delingen af hertugdømmerne.⁴⁹ Det 41-siders register fra Gottorp len er ifølge de indledende ord aflagt '*in den dag de delinge*' – hvilket vil sige 11. august 1490. Lensmanden Henneke Rantzau (Markvardssøn) aflægger heri regnskab for udgift og indtægt siden han overtog slottet den 9/12 1489. Regnskabet måtte afsluttes inden fællesregeringen ophævedes, og en kort regnskabsperiode på lidt over et halvt år blev følgen.

Indtægterne, som optegnes på de første sider, fordeler sig således, jfr. Tab. 7.

Af indtægterne fra 1490-opgørelsen over samtlige slesvigske lensindtægter genfinder man i Gottorpregnskabet de faste indtægter i rede penge – '*hure und plicht*' – her fastsat til 622 mark, i opgørelsen til 617 mark. Er der altså på denne punkt en ganske god overensstemmelse, viser oversigten over den gottorpske lensmands indtægter til gengæld, at helt forskellige principper iøvrigt er anlagt. I 1490-opgørelsen medtages de

⁴⁶ Jfr. det af op.cit. Waitz (1863) anførte reg., s. 56: 'Dorninge in heren Hansbees unde Hinrickes van Alevelde erffborch gewest'; Gram herred solgt for 4000 mk; Hviding, Frøs og Kalslund hd. pantsat til Ahlefelderne på Tørring for 12400 mk. Rep. II nr. 6764. Jfr. E. Arup: Den finansielle..., s. 339. Caroline Emilie Andersen: Grams Historie. Kbh. 1926, s. 16-7. J. P. Trap Danmark, femte udgave, Bd. X, 1 og 2, s. 280, 674.

⁴⁷ Dipl. Fl, s. 685 ff. E. Arup: Den finansielle..., s. 458.

⁴⁸ Hille Reg. Chr. I, nr. 133. Rep. II nr. 13086, 5158, 6209, 6672, 7601, Op.cit. Waitz (1863) s. 56.

⁴⁹ Rigsark. Sønderjyske Fyrsteark. Hertug Frederik (1). J.c.2. Regnskab over indtægt og udgift af bøder, skat m.v. for Gottorp amt ved Henneke Rantzau 1489-90.

Tab 7. Pengeindtægter i Gottorp len 9/12 1489-11/8 1490.

Årlig 'hure und plicht'.....	622 mk 9 sk 2 penning
Ydelser fra Ejdersted og Nordstrand.....	400 mk
Bøder.....	933 mk 12 sk
'Restskat' fra 1489.....	77 mk
Salg af 7½ læst ejderstedsild.....	247½ mk
I alt.....	2280 mk 13 sk 2 penning

faste årlige indtægter i både penge og naturalier, mens lensregnskabet kun regner med rede penge, altså må betegnes som et pengeregnskab. Naturalierne må uberegneede være gået til lenets underhold. Til gengæld viser Henneke Rantzaus register den store betydning af de 'uvisse' indtægter, der ikke fandt plads i 1490-opgørelsen. Det er ganske klart, at bøder – 'broke' – indtog en central plads blandt de hertugelige kontantindtægter. I alt 40 personer betalte 933 mark eller omkring 40% af samtlige kontantindtægter. Alle bødebetalere, undtagen en, var i stand til at betale i rede penge. Undtagelsen udgjorde en mand, der betalte med 4 heste, som gennem et salg forvandlede til kontanter.⁵⁰ Fra Nordstrand og Ejdersted sørgede de to mægtige stallere Laurens Leve og Boie Tetens for indbetalingen af hver 200 mark, og det var givetvis også Tetens, der stod for en sending sild fra Ejdersted: 7½ læst sild 'uth eydersted uppgeßendet' konverteredes til penge ved et salg til den velhavende Husumborger Melchior Kikebusch.⁵¹

Men nu til udgifterne, et punkt hvor 1490-opgørelsen lod os fuldstændigt i stikken. De mange forskellige slags udgifter fordeler sig på følgende hovedposter, jfr. Tab. 8.

Summen af udgifterne bliver ifølge min udregning noget lavere, end lensmandens beregnede 'summa' på 3071 mark 4penning. Det er ikke ganske klart, hvordan dette skal forklares; men i det følgende skal der ihvertfald tages udgangspunkt i min sammentælling.

Umiddelbart bliver det klart, at der er underskud på regnskabet – ifølge min beregning 541 mark, og ifølge lensmanden endnu mere. Om dette er typisk for Gottorp len kan naturligvis ikke siges på baggrund af et enkelt regnskab, der kun dækker lidt over et halvt år. En begrundet

⁵⁰ Køberen af de 4 heste var Ludde Brodersen, der vistnok på dette tidspunkt var herredsfoged i Nørre Gos herred, op.cit. Poulsen, B.: Land – By – Marked, s. 61, 142.

⁵¹ Om Kikebusch og hans tolderfunktion s. B. Poulsen: Tre toldere. Husumtolden 1480-1507. Zise. Toldhistorisk Tidsskrift 1988, 3, s. 84-91.

Tab 8. Pengeudgifter i Gottorp len 9/12 1489-11/8 1490.

Besøg af enkedronningen.....	304 mk 8 sk 16 penning
Besøg af kong Hans og hertug Frederik	1189 mk 6 sk 12 penning
Køkken og kælder.....	575 mk 6 sk 15 penning
Bageriet ('dat backhus')	13 mk 1 sk
Ladegården	5 mk 15 sk
Jagten ('tor iacht')	21 sk
Fiskeriet ('tor visschereien')	19 mk 13 sk
Hø (til heste).....	81 mk 6 ¹ / ₂ sk
Havre (til heste).....	97 mk
Havrefragt.....	26 mk 4 sk 3 penning
Løn til ansatte (1/2 års løn).....	149 mk 12 sk
Løn til væbnede svende.....	35 mk
Diverse til borgens behov	101 mk 10 sk
Bygningsarbejder	47 mk 15 sk 2 penning
Kost og tjeneste til fyrstelige tjenere	18 mk 13 sk 11 penning
Møllerne	154 mk 5 ¹ / ₂ sk 8 penning
I alt	2821 mk 13 sk 7 penning

mistanke om, at det drejede sig om en permanent situation giver imidlertid en bevaret kvittering fra 15. januar 1493, hvorefter Henneke Rantzau, der stadig sad som lensmand på Gottorp, havde modtaget 1065 mark, som han *'alse eyn amptmann der borg Gottorpe von wegen siner gnaden hadde vorlecht'*.⁵² De betydelige udgifter, som slottets karakter af residens havde påført lenet, måtte næsten med nødvendighed give underskud.

Residens for de fyrstelige var slottet i to perioder. 25/5 1490 ankom *'de olde konninginne'*, dronning Dorothea, til Gottorp og indlogerede sig her lige til 3/7. Til hendes forbrug blev der indkøbt får, lam, fisk, brød, ris, sennep, lyneborgsk salt, rinsk vin, bremerøl og meget andet. 12/7 kom så de to fyrster, Hans og Frederik, der skulle dele hertugdømmerne, til slottet med deres fruer. Indkøbene til deres behov registreredes helt frem til delingens dag 11/8. Det drejede sig om et varesortiment, der lignede enkedronningens, men var endnu mere varieret – okser, lam, smør, høns, torsk, brød, persille, løg, mandler, rosiner, lyneborgsk salt, vin, hamburgsk øl, bremerøl, einbeck øl, kakkebilleøl (fra Egernsførde), rendsborgsk øl etc. etc.⁵³ Alt i alt summede disse forplejningsudgifter sig til 53% af de samlede udgifter; det var kostbart at have kongeligt besøg.

⁵² Rep. II nr. 7345.

⁵³ Disse varer blev bl.a. leveret af købmænd fra Husum se B. Poulsen: Land – By – Marked, s. 225 (Bilag 2).

Udgifterne til borgens egen forplejning var langt mindre; lidt over 20% gik til køkkenet og bageriet. Til køkkenet leveredes bl.a. får og lam fra de vestlige dele af lenet samt sendinger af lokal slisild og hvidling og torsk fra fiskemarkederne i Ribe. Naturligvis var også omfattende indkøb af salt og krydderier nødvendige. Udgifterne til bageriet var nok større dette år end normalt, for bageovnen måtte repareres med 500 mursten indkøbt i Slesvig. En del af fødevarerne skaffedes ved eget fiskeri, som adelsmanden Otto Porsfeldt åbenbart var ansvarlig for. Til fiskeriet, der foregik i Slien, måtte købes garn, garnkurve, liner og net, og en skomagere fra Slesvig fik 10 skilling for at reparere fiskestøvler. Der var mange heste på slottet – vi hører om hertug Frederiks, hans tjeneres, fogedens, husfogedens og jægerens heste. Hø og havre til disse heste androg da også 7,25% af udgifterne. Det var faktisk mere end de bogførte lønninger til selve borgpersonalet, de fik ialt 6,5% af udgifterne – men havde så også kun fået udbetalt ½ års løn. Det lønnede 'civile' personale på borgen bestod i henved 33 mand, udover lensmanden selv. Der var alle kategorier lige fra hofmesteren til svinehyrden. I køkkenet herskede kokken, i bageriet bagermesteren med 3 bagersvende. Efter middagen havde opvaskeeren et arbejde at gøre. For vagten sørgede tårnsvende, tårnblæseren, vægtene og 4 mand i porten. De suppleredes så af de professionelle krigere – de væbnede svende – som der var 7 af, bl.a. den adelige Sivert Ratlow. På lønningslisten stod ved siden af borgens egen møller også 5 møllere udenfor, nemlig mølleren i Slesvig, mølleren i Agebro og tre møllere i Husum. Når man sammenholder disse lønningsudgifter til møllere med de ikke helt ubetydelige udgifter på 5,5% af de samlede udgifter '*tho den molen*', forstås det, at de betragtelige indtægter fra mølledrift, som fremgik af 1490-opgørelsen, ikke kom til landsherren uden forudgående investering.

Forsøger man at samle billedet af Gottorp len og slot før 1490-delingen bliver det tydeligt, at der var tale om et system, der i meget høj grad hvilede i sig selv. En borg, der periodevis standsmæssigt skulle underholde to fyrster og have en konstant besætning på henved 40 mand, gav ikke videre profit til landsherrerne. Fyrstens fordel ved slottet bestod primært i underholdet og i den magt, som besiddelsen af et fast slot gav – for hans finansielle kraft havde det kun ringe betydning. At lenet kunne bruges som basis for skatteudskrivning var en anden sag. I et forsøg på at undersøge det generelle i denne konklusion skal endnu et par lensregnskaber analyseres.

Flensborg len 1487-88

Omkring nytår 1487/8 var Flensborgs lensmand Joachim Reventlow antagelig hjemme for at se til godserne Gram, Tovskov og Stensgård, og da landsherren samtidig kom til Haderslev, var det naturligt, at det blev i denne nærliggende by, at godsejeren valgte at aflægge årsregnskab for sit len.⁵⁴ Den 8. januar 1488 præsenteredes det regnskab for Flensborg len, der i det følgende skal gennemgås.⁵⁵

Umiddelbart fremgår det, at Flensborg len regnskab for året 1487 er anderledes end det netop undersøgte fra Gottorp. Hvor sidstnævnte indledtes med indtægterne, er det udgifterne, som står først i Flensborg-regnskabet. Det er ikke tilfældigt, for indtægterne indtager – som en følge af den måde lenets karakter af 'afgiftslen' – en temmelig ringe plads i Reventlows regnskab. Indtægterne var følgende:

Tab 9. Pengeindtægter i Flensborg len 1488-8/1 1489.

Bøder	490 mk 8 sk
Afgift for lenet.....	1500 mk

Pengene gik imidlertid ikke ubeskåret til landsherren. Der var nemlig opsat en kontrakt, der sikrede lensmanden halvdelen af bødeindtægterne. Joachim Reventlow skulle således for lenet yde *ialt 1745 mark 4 sk*. De årlige faste pengeindtægters fravær i regnskabet gør det indlysende, at det i lenskontrakten indgik, at disse frit kunne nydes af lensmanden. 1490-delingsakterne giver os nu et indtryk af størrelsen af dette fri beløb: Flensborg len ansattes som nævnt til en indtægt på 1174 mark 7 skilling i rede penge (og 40 mark told). Hvis den halve bødeindtægt samt de rede penge for Reventlow skulle ækvivalere lensafgiften, var han altså ikke videre godt stillet. Det var endda ikke lykkedes ham i årets løb at få de fulde pengeindtægter ind – på udgiftssiden måtte lensmanden budgettere en post på 100 mark resterende byskat af Flensborg – der jo så måtte dækkes af landsherren. Hvad der talte for denne var afgiften for lenet, samt ligesom i Gottorp bøderne, som ialt 22 bønder indbetalte – alle i rede penge.

Udgifterne opgjordes også noget anderledes end på Gottorp, selv om visse poster genfindes:

⁵⁴ Joachim Reventlow – Caroline Emilie Andersen: Grams Historie. Kbh. 1926, s. 25.

⁵⁵ Regnskabet er aftrykt Dipl. Fl II, nr. 830, s. 912-21.

Tab 10. Pengeudgifter i Flensborg len 1488-8/1 1489.

Besøg af enkedronning, kong Hans, hertug Frederik	445 mk 6 $\frac{1}{2}$ sk 11 d
Udrustning til skibe i Flensborg havn.....	32 mk 6 sk
Bygningsarbejder på borgen, redskaber	19 mk 8 sk 4 d
Møllerne	90 mk 13 sk
Malt til borgens behov	82 mk 8 sk
Lensmandens udgifter på en rejse til Hamburg....	30 mk
Resterende byskat af Flensborg	100 mk
<hr/>	
I alt (ifølge regnskab)	801 mk 11 sk 9 d

Umiddelbart fremgår det, at det i den friere forleningsform indgik, at lensmanden selv stod for betalingen af borgens ansatte, der ikke forekommer i regnskabet. Det gør til gengæld besøg af landets fyrster, der ligesom på Gottorp var en gevaldig udgift. 21.-22. april kom enkedronning Dorothea med sønnen Frederik forbi på vej til Haderslev. De 80 heste, de havde med, skulle naturligvis have en portion havre. 25. juni indkvarterede Frederik sig igen på vej nordover med 17 heste og nøjedes denne gang ikke med foder, men fik også eftersendt varer til Haderslev, nemlig to tønder kakkebille-øl og 6 alen sort leidisk klæde. Et rigtig langt ophold på Flensborg slot havde han i perioden fra 5. august til 18. oktober. Det krævede indkøb af vin, øl, brød, løn til musikanter og atter hestefoder – der var op til 68 heste i stalden. Så den 22.-23. oktober kom selve kongen forbi med et vældigt følge på vej til Gottorp. Kong Hans, hofmester Erik Rosenkrantz, bisperne fra Odense og Viborg, hertugen af Mecklenburg og andre standspersoner skulle have fodret 400 heste og selv have vin, mjød etc. Vi er i den interessante situation, at udgifterne under dette ophold, også dækkes af en bevaret kongelig regnskabsbog.⁵⁶ Her bogførtes ret store udgifter, og det bliver altså tydeligt, at de udgifter lensmanden registrerer i forbindelse med fyrsteopholdene blot er et tilfældigt udvalg af det beløb, som besøget i realiteten kostede: De rejsende fyrster tog pengene i den kasse, der var nærmest. En række besøg i december afslutter listen over de fyrstelige besøg. Først i december kom dronning Christine, ved juletid drog en afdeling kongelige skytter forbi, og de sidste dage af året boede både kong Hans og lillebror Frederik her på vej til Sønderborg. Ganske parallelt med situationen i Gottorp androg da fyrstebesøgene over halvdelen af de bogførte udgifter – henved 56%.

⁵⁶ Danske Magazin 4Rk, I (1864), s. 176, 181 (jfr. DMR I, 1, s. 75, nr. 7). Jfr. op.cit. William Christensen: Dansk Statsforvaltning, s. 457 (note 4). Regnskabet registrerer også bisp Nils Globs ophold i Bolderslev (Rise hd.) på vej til Flensborg – B. Poulsen: Land – By – Marked, s. 63.

En specialudgift var udrustningen af et skib, der lå i Flensborg havn under Hans von Ahlefeldts kommando, udrustet til kong Hans togt til Visborg.⁵⁷ På skibet fik 3 svende hver 4 mark og en 1 ny armbrøst; yderligere indkøbtes der 1 'hudevath' – en kiste til opbevaring af tøj, 1 seng med hovedpude, dækken og lagen samt 1 tønde talg. Denne post androg nu kun ganske få procent, og det er karakteristisk, at ingen af udgifterne iøvrigt kommer højere end lige omkring 10%. I denne størrelsesorden var indkøbet af 5 læster malt til borgens behov, og reparationsudgifter til møllerne i Kruså, Oksager og Bredsted.⁵⁸

Til lensmandens udgifter skulle ifølge regnskabet ud over det anførte regnes, at han havde haft en 'kassefunktion' for kongen. 400 mark var sendt til kong Hans under ophold i Segeberg og på Gottorp, og 300 mark var overdraget til Provsten i Slesvig på kongens befaling – for at den pantsatte told i Plön kunne indløses. Lensmanden kunne så udregne sine samlede udgifter til ialt *1501 mark 11 sk 9 d*. Når man sammenholdt dette beløb med de samlede indtægter blev det klart, at kongens regnskabsfører skulle have det temmelig begrænsede overskud på 243 mark 8 skilling 3 d for Flensborg len. Men ikke engang dette fik han. Joachim Reventlow forespurgte nemlig, om han ikke kunne få betaling for indkøb af fødevarer til de kongelige. For nok var lensmanden åbenbart pligtig at bespise sine herrer med lenets produkter, men når der ligefrem skulle bruge penge, stillede sagen sig anderledes, synes han. Kongen gav ham ret. En seddel, der er lagt ved regnskabet, optegner refusionen af varer indkøbt '*mit redeme gelde*' – 20 okser, 150 får, tørfisk, hvidling, rokke og kabeljauw, 8 td. smør. Det blev ialt 299 mark 12 skilling. Resultatet blev da, at landsherren på regnskabets dag måtte udbetale lidt over 56 mark til sin lensmand.

Igen må vi konkludere: lenet havde sin primære økonomiske funktion som residenssted for landets fyrster. De 700 mark i rede penge, som blev udredet fra lenet i perioden 1488/9, udgjorde trods alt et beskedent beløb. Bevarede lensregnskaber fra Flensborg len for regnskabsårene 1451-2 og 1456-7 viser, at regnskabsbeløbene kunne svinge, bl.a. efter forleningsformens udformning.⁵⁹ Disse år, da Flensborg len var regnskabslen, registreredes under indtægter henholdsvis 1580 mark 3 skilling og 2307 mark 13 skilling. Da imidlertid udgifterne, som følge af lenets status, også var mere omfattende, androg de 1248 mark 10 skilling 11 penning og 2188 mark 13 skilling. Til overs til landsfyrsten hertug Adolf blev altså i

⁵⁷ Opgøret med Iver Akselsen 1487 – Poul Enemark: Fra Kalmarbrev til Stockholms blodbad. Den nordiske trestatsunions epoke 1397-1521. Kbh. 1979, s.98. Hans von Ahlefeldts skib er også omtalt i de kongelige regnskaber – Danske Mag. 4 Rk. I (1864), s. 85.

⁵⁸ Møllerne og udgifterne hertil – B.Poulsen: Land – By – Marked, s.65-6.

⁵⁹ Rigsark. Sønderj. Fyrsteark. De Schauenburgske Hertuger. C.Regnsk. I.

året 1452 kun 232 mark 3skilling og i året 1457 119 mark. Den centrale finansstyrelses indtægt af lenet var og blev nærmest betydningsløs. Forholdt det sig nu anderledes i et tredje af Slesvigs store len – Tønder len?

Tønder len 1492

Tønders lensregnskab for året 1491 aflagdes 12. december 1492 i Flensborg. Den rige flensborgske købmand Merten Risenbergs hus var stedet, hvor Otto von Kampen på sin herre ridderen Hans von Ahlefeldt til Tørnings vegne mødte den hertugelige skriver Henrik Bake. Regnskabet, som underfogeden eller husfogeden Otto von Kampen præsenterede, var enkelt – det indeholdt kun en liste over de i lenet indbetalte bøder.⁶⁰ I alt 48 bødeindbetalinger i rede penge summede sig til 465 mark 14 skilling, som udbetaltes til Henrik Bake. Beløbet var imidlertid ikke kun beregnet for den hertugelige kasse; det skulle deles med lensmanden Hans von Ahlefeldt. 23. januar 1493 udstedte denne en kvittering på at have modtaget sin andel på 213 (fejlskrivning for 230?) mark 6sk 6d af hertugens kansler mester Wilhelm Schroder.⁶¹

Umiddelbart gennemskuelig er forleningsformen ikke i dette tilfælde. Ordningen, hvor bødeindtægten deltes mellem lensmand og landsherre, er naturligvis identisk med den, der herskede i afgiftslenet Flensborg; men på den anden side er der ikke spor af afgift. Vi kan altså ikke sige, hvad lensmandens ydelse for lenet bestod i – rimeligvis har landsherren dog skullet afdrage gæld til den mægtige lensmand, og afdraget har så kunnet modregnes lensafgiften.⁶² En anden iøjnefaldende forskel på de to andre ovenfor analyserede len og Tønder len, er det, at Tønder forestås af en underordnet embedsmand. Den lavadelige Otto von Kampen har åbenbart stået i et tjenesteforhold til lensmanden – et tjenesteforhold, der på den anden side ikke hindrede, at han betalte lensindtægterne direkte til den kongelige kasse, og at lensmanden kun via denne fik sin del.⁶³ Selv med disse uklarheder in mente kan det imidlertid endnu engang gentages: de ekstraordinære bødeindtægter udgjorde en hovedpart af de

⁶⁰ Rigark. Sønderjyske Fyrstearkiver. Hertug Frederik (I). Papir J.c.1. Otto v. Campes regnskab over indtægt af bøder i Tønder amt 1491.

⁶¹ Bilag ved regnskabet – Rep. II nr. 7351. Jfr. Ludwig Andresen og Walter Stephan: Beiträge zur Geschichte der Gottorfer Hof- und Staatsverwaltung von 1544-1659. Bd. I. Kiel 1928, s. 174.

⁶² Jfr. Rep. II nr. 6653.

⁶³ Von Kampen efterfulgte Claus Bockwolt, der 1488 8/1 betegnes som 'rekesuoget', og som da også afregnede direkte med landsretten – Rep. II nr. 6209.

landsherrelige indtægter. De skulle her som i Flensborg deles med lensmanden, og resultatet var begge steder, at der selv af denne indkomst kun blev en gevinst på et par hundrede mark til fyrsten.

Gottorptold og Husumtold

Ved siden af lenene havde landsherrerne i Slesvig endnu en særskilt indtægtskilde: tolden. Det vil sige, som det ovenfor berørtes, var flertallet af toldstederne underlagt lensmændene, og således integreret i lensregnskaberne. Men Gottorptolden og Husumtolden administreredes ved år 1490 af særskilte embedsmænd, toldere, der var direkte ansvarlige for den fyrstelige kasse.⁶⁴

Forud for delingen forsøgte man naturligvis at vurdere de to toldsteders indtægter. Gottorptolden ansattes til over 3000 mk, mens Husums mentes at være 200 mark værd.⁶⁵ Dette må anses for at være realistiske skøn. Det ældst bevarede Gottorptoldregnskab⁶⁶ for året 1/12 1484-1/12 1485 udviser et toldbeløb på 2352 mark 5 skilling 7 penninge, et følgende for en kort periode 2/11 1490-20/2 1491 gav 217 mark 9 skilling 2 penninge. Det hele årsregnskab, der ligger tættest på delingen, er fra 20/2 1491-19/2 1492 og registrerer en gevinst på 2813 mark 1 penning; mens regnskabsåret 1498 gav Gottorptolderen hele 3015 mark 1 skilling 8 penning. Husums told⁶⁷ indbragte i årene 1496 og 1497 kun henholdsvis 115½ mark 2 penninge og 105 mark 1 penning, men så var der givetvis også tale om ekstraordinært sløje tider – allerede 1506 opkrævede man i Husum 428 mark.

Udgiftsregistrene fra både Gottorp- og Husumtolden viser toldkassernes funktion som permanente forsynere af rede penge til landsherren. Et mylder af forskelligartede poster registreres, og resulterer gennemgående i, at der, når regnskabet gøres op, ikke er meget, der går videre til den centrale fyrstelige administration: Gottorp gav 1491/92 typisk nok et beløb på sølle 30 mark 8 penninge. Imidlertid er det klart, at tolden udgjorde en indtægt af allerstørste betydning for landsherren. Ikke

⁶⁴ Se bl.a. Poul Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale fra begyndelsen af det 16. århundrede I-II: Århus 1971. Mikael Venge: Fra åretold til toldetat. Middelalderen indtil 1660. Dansk Toldhistorie I. Kbh. 1987, s. 139-172. B. Poulsen: Tre toldere. Husumtolden 1480-1507. Zise. Toldhistorisk Tidsskrift, nr. 3, 1988, s. 84-91.

⁶⁵ Op cit. Waitz (1863) s. 56. Rep II nr. 12688. Hille Reg. Chr. I, s. 263.

⁶⁶ Caroline Emilie Andersen: Gottorpsk Toldregnskab 1484-85. Danske Magazin 6. Rk, VI, s. 329-76. Kbh. 1933. Rigsark. Sønderj. Fyrsteteark. Hertug Frederik (1.). Sager på pair. J. Regnskaber 1488-1520. D. Toldregnskaber, 1. Gottorp toldregnskab 1490-1519.

⁶⁷ Rigsark. Sønderj. Fyrsteteark. Hertug Frederik (1.). Sager på papir J. Regnskaber 1488-1520. d. toldregnskaber. 2. Husum toldregnskaber 1496-1506.

alene fandt han her den tilgang af rede penge, der kunne klare dagen og vejen for ham; men også i forhold til lenenes pengeindtægter, der jo i følge 1490-vurderingen udgjorde ialt henved 6000 mark, var toldopkrævningen af overordentlig vægt.

Vurdering

De akter til 1490-delingen, som indledningsvis analyseredes, har en ikke ringe udsagnskraft om forholdene i den slesvigske stat. Kun ved at sammenholde dem med konkret regnskabsmateriale når man imidlertid til en erkendelse af deres virkelige værdi og begrænsninger.

Det bliver for det første tydeligt, at forarbejdet til delingen kun indbefattede de 'faste' årlige indtægter. De svingende årlige indbetalinger af bødebeløb, som har vist sig at være en betydelig indtægt i lensregnskaberne, manglede. Af lensregnskaberne fremgår det endvidere, at indtægterne i naturalier, der jo udgjorde halvdelen af 1490-vurderingens beløb, ikke blev overdraget landsherren. Han kunne spise en del af dem, men han fik dem ikke udleveret til salg. Med hensyn til landsherrens udgifter i rede penge afslører Gottorpregnskabet og Flensborgregnskabet en forleningsform, hvor disse udgifter ihvertfald ikke fuldt dækkedes af lensmanden; så godt som alle indkøb modregnedes i lenets indtægter i rede penge. Lenssystemets økonomi tvang altså på den ene side kongen ud til lenslottene – for at opnå det fri gæsteri – men på den anden side tærede netop dette fyrstelige rejseri i allerhøjeste grad på lenets rede penge. Hvad der var tilovers af kontanter kunne hurtigt få ben at gå på til lensstyrelsen.⁶⁸ Fyrstens tilgang til penge lå da i høj grad i Gottorp- og Husumtolden; men det er tydeligt, at det ikke var overvældende store beløb, som kom ind her, og at stadige udlæg ved tolderne hindrede, at noget nævneværdigt gik videre til de centrale kasser ved hoffet.

I Ribe-privilegiet fra 5. marts 1460 kom en særdeles husholderisk holdning til statsmagt til syne. Kong Christian lovede ridderskabet ikke at besvære landene med mange folk og gæsteri – *'men scholen alle unse teringe unde stad holden van unsen renten'* – men at afholde tæring og 'stat' (dvs. hoffet) af de faste indtægter. Videre blev det for ham bestemt, at landets slotte skulle underholdes af indtægterne – *'de slote der land schal men holden*

⁶⁸ Formentlig var lenenes ringe eller manglende overskud et generelt problem for nordeuropæiske fyrster – jfr. bl.a. Inge-Maren Peters: *Ämter und spätmittelalterliche Landesherrschaft. Lexikon des Mittelalters* (red. Gloria Avella-Widhalm m.fl.), Bd. 1, München/Zürich 1980, sp. 551-553. Inge-Maren Wülfing: *Die Amtsrechnungen von Boizenburg und Wittenburg aus den Jahren 1456 bis 1460 als Quelle zur territorialen Finanzverwaltung auf lokaler Ebene. Mecklenburgische Jahrbücher*, 106, 1987, s. 21-50. Jean Kerhervé: *L'Etat Breton aux 14e et 15e siècles. I-II*. Paris 1987.

van den renten'.⁶⁹ Den ovenfor foretagne undersøgelse har nu vist, at der for så vidt ved år 1490 eksisterede ikke ubetydelige indtægter af 'renten' – indtægter fra domæner (lenene) og regalier (tolden). På den anden side var der ikke ringeste rum for videre statsopbygning. Det levnedes fyrsten tre muligheder, der alle blev eller skulle blive udnyttet. For det første kunne han pantsætte dele af domænerne og på denne måde ekspandere.⁷⁰ For det andet var det muligt at søge en øget forrentning af domænerne.⁷¹ Og endelig stod muligheden åben for at søge uden for domænernes rammer og alment inddrage 'terra' – stænderne – i statens drift ved skatteudskrivning. Omfanget af de ekstraordinære skatter i 1400-tallets Slesvig skal ikke diskuteres her – vi er i det foregående kun et sted stødt på dem: i Gottorpregnskabet figurerede en post på 77 mark restskat fra 1488-'beden'. Et mål for udforskningen af senmiddelalderens Slesvig-Holstens finansforhold er det imidlertid at kvantificere skattebyrden. I denne sammenhæng skal det blot erindres, at skattestaten – i Slesvig som andre steder – alment må ses på baggrund af netop de grænser, som den 'husholderiske' senmiddelalderlige domæneøkonomi bød.⁷²

Karakteristisk for den senmiddelalderlige slesvigske stat er forsøget på at overskue disse begrænsninger og således tæmme dem. I en stat, hvor en virkelig central forvaltning manglede, markerer en sammenfattende skriftlig redegørelse over i det mindste dele af indtægterne et skridt fremad i denne retning. Regnskabsopgørelsen over delingen 1490 er vel et biprodukt af dynastipolitikken, men den repræsenterer samtidig et vigtigt punkt i administrationen af Slesvigs statshusholdning. I sammenligning med tidligere delingsakter fra Slesvig og Holsten er der tale om en helt ny forståelse af lenenes økonomi på centralt hold.⁷³ Det var da heller ikke et

⁶⁹ Henning von Rumohr (udg.): 'Dat se bliven ewich tosamende ungedelt'. Festschrift der Schleswig-Holsteinischen Ritterschaft zur 500. Wiederkehr des Tages von Ripen am 5. März 1960. Neumünster 1960, s. 30, 31.

⁷⁰ Jfr. E. Arup: Den finansielle... – og Inge-Maren Peters: Der Ripener Vertrag und die Ausbildung der landständischen Verfassung in Schleswig-Holstein. I-II. Blätter für deutsche Landesgeschichte. 109. Jahrgang (1973) (s. 305-49) og sammesteds 111. Jahrgang (1975) (s. 189-208).

⁷¹ Se bl.a. Werner Buchholz: Die Domänenwirtschaft im Amt Gottorf unter Herzog Johann Adolf (1590-1616). Eine finanzgeschichtliche Auswertung frühneuzeitlicher Verwaltungsakten. Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte, Bd. 110, 1985, s. 53-107.

⁷² Jfr. bl.a. Kai Hørby: Tiden fra 1340 til 1523. (Gyldendals) Danmarks Historie. Bd. 2. Kbh. 1980, s. 92. Birgitta Odén: Naturaskatter och krigspolitik, ett finansiellt dilemma. Scandia 33, s. 1-19. Erling Ladewig Petersen: Fra domænestat til skattestat. Syntese og fortolkning. Skrifter udg. af Institut for Historie og Samfundsvidenskab ved Odense universitet, Odense 1974. Til de slesvigske beders ældste historie – Horst Windmann: Schleswig als Territorium. Grundzüge der Verfassungsentwicklung im Herzogtum Schleswig von den Anfängen bis zum Aussterben des Abelschen Hauses 1375. Neumünster 1954, s. 158.

⁷³ Jfr. en delingsopgørelse fra ca. 1431-1434 (efter 1427) Dipl. Fl. I nr. 95.

resultat man kom let til. Forud for regnskabsopgørelsen var gået en gennemgang og registrering af hele det fyrstelige arkiv og sammenstillingen af den kildesamling, der nu betegnes 'Registrum Christiani Primi'.⁷⁴

Oversigter over de danske lensindtægter har muligvis allerede eksisteret under kong Hans, men ellers tyder alt på, at det først var den kaotiske situation i årene efter 1523, der fremkaldte sådanne oversigter i kongeriget.⁷⁵ Vi ser her som andetsteds, hvordan 'erobrerens' behov for at kunne overskue ressourcerne, fremkaldte centrale registre.⁷⁶ At netop landsdelinger kunne være årsag til ny klarhed over økonomien er imidlertid heller ikke et ukendt fænomen. Da eksempelvis Sachsen i 1485 skulle deles mellem brødrene Ernst og Albrecht, leverede landets rentemester den første præcise opgørelse over indtægterne.⁷⁷ Kan regnskabsopgørelsen fra 1490 måske siges at have sine rødder i så gamle sager som kong Valdemars Jordebogs 'hovedstykke',⁷⁸ så udgør den samtidig et karakteristisk senmiddelalderligt trin på vejen mod en øget centralisering af statsfinanserne.

SUMMARY

*Schleswig Before the Division 1490.
A Contribution to the Study of Fiscal
Administration in the Late Middle Ages.*

In 1490 the Duchies of Schleswig and Holstein were divided between King Hans of Denmark and his younger brother Frederik. This occasioned the preparation of a general assessment of the revenues of the duchies. Using this still extant document as its central source, the present study analyzes in detail the revenues of Schleswig in order to cast new light on the finances of the duchies around 1500.

⁷⁴ Hille Reg. Chr. I, p. x.

⁷⁵ Op.cit. W. Christensen: Dansk Statsforvaltning, s. 27, 238. M. Dahlerup: Riksräkenskaper, Danmark, Kulturhist. Leks.f. Nordisk Middelalder Bd. 14, sp. 260.

⁷⁶ I Geldern f.eks. var det Karl den Dristiges overtagelse af hertugdømmet, der medførte, at en fuldstændig oversigt over domæneindtægterne blev skabt - J. Kuys: Gelderse domeinen en Bourgondisch bestuur. Twee 'staten van het domein' betreffende het kwartier van Nijmegen. Het Nederlands Archievenblad, 92 (1988), s. 152-167.

⁷⁷ Georg Droege: Die finanziellen Grundlagen des Territorialstaates in West- und Ostdeutschland an der Wende vom Mittelalter zur Neuzeit. Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte 53 (1966), s. 155.

⁷⁸ Hovedlisten i kong Valdemars jordebog må også betragtes som et forarbejde til en nyfordeling af kronens indtægter, nemlig efter Valdemar den Unges død 1231. Kristian Erslev: Valdemarernes Storhedstid. Studier og Omrids. Kbh. 1898, s. 94.

The document lists the revenues from twelve territorial units in Schleswig, namely: the fiefdoms of Flensburg, Sønderborg, Haderslev, Tønder, Åbenrå, Gottorp, Tilen, Runtoft, Norborg and Lundtoft as well as the parish of Kampen and the town of Egernførde. The ducal revenues from these territories were computed to a total of 11,812 marks annually, half of it paid in specie and half in kind. The monies derived mainly from fixed taxes on the peasants and mills and from customs duties and town taxes. Payment in kind was of a profuse variety; 57 per cent of it was made in corn, both from the millers and from common subjects, while the rest consisted of cattle, poultry, honey, resin, salt and fish.

In order to determine the real value of these revenues listed in the 1490 document, the study analyzes contemporary accounts from three of the Schleswig fiefs: one from Gottorp for 1489-90, one from Flensburg, 1487-88, and one from Tønder, 1492. Revenues from the duchy's two customs houses at Gottorp and Husum, respectively, are also analyzed.

A comparison of these local accounts with the 1490 general assessment yields a number of interesting observations. First of all, the figures of the general assessment include only fixed annual revenues. They omit variable income provided by fines, which figure as a very important source of revenue. Moreover, payments in kind, i.e. half of the ducal revenues, were not actually delivered to the Duke. He was entitled to whatever he could consume of them there, where they were collected, but he could not sell them for money. Finally, the accounts disclose that the Duke's money outlays were not fully covered by the revenues in specie from his vassals, since almost all his purchases were paid by deducting them from this type of revenue. The suzerain, in effect was financially trapped in the feudal economic system: in order to benefit from his revenues in kind, he was forced to travel around on a consumption circuit to his vassals' castles, while the expenses incurred by these tours tended to empty his coffers of money revenues. And whatever was left might quickly disappear into the ducal administration. The Duke's access to money lay therefore to a great extent in his customs revenues. The sums from this source were, however, clearly not impressive, and by the time his customs officials had deducted their due, the amounts that reached the court were relatively modest.

Against this background, it is more readily understandable why the Dukes of Schleswig and Holstein in the late Middle Ages increasingly resorted to general levies. The quantification of this tax burden awaits further research. The importance of such research lies in the fact that the development of centralized taxation was the key to transcending the limits of the late feudal household economy, thereby laying the foundations of the emerging modern state.

Translated by MICHAEL WOLFE